

Diagnostika rodinného prostředí žáka

1. Orientace v podmínkách rodinného prostředí (materiálně-ekonomických, demograficko-psychologických a kulturně-pedagogických).
2. Nové jevy v současných proměnách rodinného života
3. Funkce rodiny a pásma její funkčnosti
4. Charakteristické rysy funkční rodiny
5. Materiály a doporučení pro diagnostiku rodinného prostředí žáka

LITERATURA: HELUS, Z. Sociální psychologie pro pedagogy. Praha: Grada , 2007.

MATĚJČEK, Z. Dítě a rodina v psychologickém poradenství. Praha: SPN, 1992.

MATOUŠEK, O. – KROFTOVÁ, A. Mládež a delikvence. Praha: Portál, 1998.

MATOUŠEK, O. Rodina jako instituce a vztahová síť. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997.

SOBOTKOVÁ, I. Psychologie rodiny. Praha: Portál, 2001.

STŘELEC, S. Rodina jako výchovný činitel. In Střelec, S. (Ed.) Studie z teorie a metodiky výchovy II. Brno, Masarykova univerzita 2005, s. 109–123.

Otázky:

1.Co bych měl(a) vědět o rodinném prostředí svých žáků?

2.Jakými způsoby a od koho mohu tyto informace získat?

3.Jak mohu využívat získané údaje ve prospěch žáka?

Ad1) Orientace v podmínkách rodinného prostředí:
Materiálně - ekonomické faktory rodinného prostředí
můžeme rozdělit do několika skupin. Patří sem především:

- otázka zařazení rodiny a jejích aktivit do ekonomického makrosystému společnosti,
- individuální spotřeba rodiny jako součást životního způsobu rodiny a z toho plynoucí aspekty,
- problematika zaměstnanosti rodičů, otců i matek a vliv této skutečnosti na děti,
- vliv techniky a technických prostředků na život současné rodiny a některé další otázky, např. materiální podmínky pro zájmovou činnost dětí, pro přípravu dětí do školy a podobně.

Demograficko – psychologické podmínky rodinného prostředí

zahrnují v našem pojetí především dva okruhy problémů:

- přirozenou strukturu rodiny a aspekty vyplývající z působení otcovského, mateřského, sourozeneckého a prarodičovského,
- vnitřní stabilitu rodiny jako základnu emocionální atmosféry rodinného prostředí a předpoklad existence a přirozeného rozvíjení všech dimenzí rodinného života.

V kulturně – pedagogické stránce rodinného prostředí se kromě některých již zmíněných faktorů odráží především:

- hodnotová orientace a vzdělání rodičů,
- míra pedagogizace rodinného prostředí- patrná například z připravenosti rodiny na výchovu dětí a z účelného využívání pedagogických prostředků v souladu s privátními a společenskými záměry a některé další podmínky, které mají vliv na vytváření postojů dětí k lidem, ke vzdělání, práci, kultuře, politice a vůbec k životu.

Ad2) V souvislosti s rodinným životem se ve vyspělých evropských zemích objevují v posledních desetiletích následující trendy:

- pokles sňatečnosti a pokles porodnosti,
- zvyšování věku, ve kterém vstupují lidé do prvního manželství,
- rostoucí počet rodin, ve kterých pečuje o dítě jeden z rodičů,
- nárůst počtu lidí, kteří spolu mají děti bez oficiálního sňatku,
- zvyšující se počet lidí žijících bez dětí v nesezdaném soužití,
- trvale stoupající počet rozvodů,...

Jedna ze stěžejních proměn života současné rodiny souvisí v mnoha zemích světa se změnami v postavení žen a **feminismus** je pojem, pod který je přiřazována značná část těchto změn. Feministické hnutí je tradičně chápáno jako hnutí, které vychází z přesvědčení o **nevýhodné situaci žen ve společnosti**, o jejich horším postavení ve srovnání s muži a potřebě dosáhnout cíle, aby byla žena chápána jako individualita se svými vlastními právy a možnostmi pro plnohodnotné uplatnění v profesi, v partnerském, v rodinném a v občanském životě. Feminismus prošel různými fázemi svého vývoje a také v současné době je rozlišováno v tomto hnutí několik směrů.

Přes rozmanitost feministických proudů existuje určitý **základní rámec univerzálních feministických požadavků:**

1. stejné mzdy žen a mužů za stejnou práci;
2. stejné příležitosti a stejný přístup ke vzdělání mužů a žen;
3. společné formy péče o děti;
4. právní a finanční nezávislost všech žen;
5. ochrana všech žen bez ohledu na jejich status před jakýmkoliv formami násilí;
6. přeformulování všech zákonů, ale i přestrukturování institucí, které zvýrazňují mužskou dominanci a umožňují agresi mužů vůči ženám (Velký sociologický slovník, 1996, s. 308 – 309).

Ad3) K základním témátům sociologie rodiny patří zkoumání rodinných funkcí. **Funkce rodiny** jsou většinou chápány jako úkoly, které plní rodina jednak vůči svým příslušníkům, ale také ve vztahu ke společnosti.

Za základní funkce rodiny jsou považovány funkce: **ekonomicko – zabezpečovací, biologicko – reprodukční, odpočinku a regenerace tělesných a duševních sil, emocionálně – ochranná a funkce výchovně – socializační .**

Výchovně – socializační vlivy rodiny jsou spolu s jejími emocionálně – ochrannými úkoly považovány za nejvýznamnější součásti působnosti rodiny na dítě.

Rodina má zpravidla podstatný podíl na obou prolínajících se procesech (výchově i socializaci), jimiž každý jedinec v průběhu svého života prochází.

Jednou z možností, která se stala součástí standardního sociálně – pediatrického diagnostikování rodiny v České republice je **stanovení čtyř pásem její funkčnosti** podle J. Dunovského:

- funkční rodina – nenarušená, schopná zabezpečit dítěti dobrý vývoj a prosperitu,
- problémová rodina – s výskytem poruch některých funkcí, které však vážněji neohrožují rodinný systém a vývoj dítěte v něm. Rodina je schopna řešit tyto problémy sama nebo s pomocí jiných,

- dysfunkční rodina – s výskytem vážnějších poruch některých nebo všech rodinných funkcí, které bezprostředně ohrožují rodinu jako celek a především vývoj dítěte; tato rodina potřebuje soustavnou pomoc ze strany odborníků,
- afunkční rodina – poruchy jsou takového rozsahu a kvality, že rodina přestává plnit svůj základní účel. Dítěti závažným způsobem škodí nebo dokonce ohrožuje jeho existenci; řešením je umístění dítěte v náhradní rodinné výchově (Dunovský, 1986, s. 38).

V odborné literatuře se můžeme setkat s příklady typologických přehledů zaměřených na některé z těchto jevů . Charakteristikami nejčastějších typů **problémově zatížených rodin** se například zabývá Z. Helus, který v tomto smyslu rozlišuje a charakterizuje: nezralou rodinu, přetíženou rodinu, ambiciózní rodinu, perfekcionistickou rodinu, autoritářskou rodinu, rozmazlující rodinu, liberální a improvizující rodinu, odkládající rodinu a disociovanou rodinu. (Helus ,2007, s. 153-163)

Optimistický pohled na budoucnost rodiny plyne z přesvědčení, že hodnotná lidská osobnost potřebuje komunikaci a sdílení, potřebuje stálý okruh nejbližších lidí, potřebuje domov. Lidská potřeba překročit sebe sama nalézá svůj prvotní, základní výraz v přání mít děti a v pečování o ně. „Rodina je prvním a dosti závazným modelem společnosti, s jakým se dítě setkává ... Rodina dítě orientuje na určité hodnoty, vystavuje ho určitým konfliktům, poskytuje mu určitý typ podpory ... . Bez osobního vysoce angažovaného zaujetí rodičů na osudu dětí by se děti vychovat nedaly“ (Matoušek, 1997, s. 8).

Ad4) Při posuzování **charakteristických rysů funkční rodiny** opíráme o shrnutí, ke kterým dospěl na základě analýz zahraničních i českých výzkumných nálezů O. Matoušek. Funkční rodina se například projevuje:

- a) ve vnitřních vztazích tím, že na sebe berou její členové ohledy a respektují se,
- b) existuje v ní pevná aliance mezi rodiči, jasná hierarchie odpovědnosti,
- c) pozitivním hodnocením jedinečnosti jednotlivců,
- d) rovnováhou mezi potřebou sdílení a potřebou soukromí, ...,
- e) při komunikaci mezi příslušníky rodiny mluví každý za sebe,

- f) je otevřená pro nové myšlenky a nová řešení problémů,
- g) v komunikaci je hodně humoru,
- h) realita je rodinou interpretována nezkresleně a v intencích tradic, které rodinu hodnotově orientují,
- i) v emoční atmosféře je patrné uspokojení ze vzájemného kontaktu. „Každá rodina má jinak nastaven svůj emoční termostat a určit hranici mezi přátelským popichováním a odmítavým ironizováním může spíše ten, kdo je dokonale zasvěcen do přediva signálů, tedy člen rodiny...“ (Matoušek, 1997, s. 133).

Závěry z výzkumů rodin konstatují také celou řadu dalších kvalitativních údajů o vztazích mezi rodiči a dětmi ve funkčních rodinách, například:

- oba rodiče vnímají děti podobně a mají vůči dětem podobná očekávání,
- rodiče děti povzbuzují k řešení problémů, a to i v případech, kdy s řešením dítěte nesouhlasí,
- rodiče se mohou zcela přiměřeně starat o děti, i když nemají šťastné manželství,
- rodiče mají v rodině jednoznačně vedoucí roli a hranice mezi generacemi je zcela jasná,
- pokud se rodiče v názorech na děti liší, nediskutují o tom před dětmi a děti do tohoto sporu nevtahují,

- děti mohou rodičům vzdorovat, rodiče však hlídají meze tohoto vzdorování,
- rodiče děti přiměřeně oceňují za úspěchy,
- rodiče vyjadřují ambivalentní postoj k postupující nezávislosti svých dětí ...

Charakteristické znaky pro funkční a dysfunkční rodiny jsou ve výzkumných závěrech zpravidla uváděny v bipolárních souvislostech. Nevyplývá z nich, že například funkční rodiny nemají spory, nemají komunikační nejasnosti, nemají rigidní stereotypy, takových projevů je však relativně méně, nepřevažují.

Ad5) Přehled základních komunikativních, konzultativních a poradenských dovedností třídního učitele, žádoucích pro vznik a rozvíjení kooperačního vztahu mezi třídním učitelem a rodiči žáků:

- a) dovednost navazovat kontakt s rodiči svých žáků,
- b) dovednost vhodně sdělit výsledky svých zjištění jednotlivým rodičům nebo celé skupině rodičů,
- c) dovednost iniciovat a řídit diskuse s rodiči žáků,
- d) dovednost sdělovat požadavky a instrukce k jejich splnění tak, aby vytvořily podmínky pro jejich přijetí rodiči,
- e) dovednost přesvědčit rodiče o tom, že učitelé záleží na příznivém edukačním vývoji každého žáka.

Osnova rozhovoru s třídní učitelkou (třídním učitelem)
(Úvod – obava začínajícího učitele ze spolupráce s rodiči svých žáků, provázená snahou vyhnout se chybám).

1. Jak hodnotíte celkově zájem rodičů o práci svých dětí ve škole (například odhad – kolik % rodičů má zájem o pravidelnou spolupráci s třídním učitelem a čím je tento zájem především motivován).
2. Dá se podle Vašeho mínění obecněji charakterizovat skupina rodičů, která má o spolupráci s Vámi trvalejší zájem (například – vzdělanější rodiče, rodiče dobře prospívajících žáků, výhradně matky, atd.).

3. Které způsoby spolupráce s rodiči se Vám osvědčily (individuální, skupinové, hromadné, písemné, úřední hodiny...) a v jakých souvislostech?
4. Co oceňujete na spolupráci s rodiči žáků, jaký efekt Vám přináší?
5. Co považujete obecně za nejvážnější překážky (bariéry) ve spolupráci učitele s rodiči?
6. Co by měl podle Vašeho názoru vědět učitel o rodinném prostředí žáka?
7. Co byste doporučili začínajícím učitelům pro jejich efektivní spolupráci s rodiči žáků?
8. (Další otázky podle vlastního uvážení)

Osnova rozhovoru s rodičem žáka (studenta) o spolupráci s třídní učitelkou (třídním učitelem)

- 1.Chodí Vaše dítě do školy rádo nebo nerado? Proč?
- 2.Jaké jsou Vaše představy o dosaženém vzdělání a profesi Vašeho dítěte?
- 3.Spolupracujete se školou, kterou navštěvuje Vaše dítě (pravidelně, příležitostně, nepovažuji to za potřebné...)?
- 4.Které způsoby spolupráce s třídní učitelkou (třídním učitelem) Vám nejvíce vyhovují (individuální rozhovory, společné schůzky, písemné kontakty, žádné...)?
- 5.Co oceňujete (jako rodič) na třídní učitelce (třídním učiteli) Vašeho dítěte?

6.Co by se mělo změnit v přístupu učitelů k rodičům a rodičů k učitelům, aby se stali lepšími partnery?

7.Jak celkově hodnotíte práci školy, kterou navštěvuje vaše dítě (s čím jste spokojeni, k čemu máte výhrady, s čím naprosto nesouhlasíte...)?

8.(Další otázky podle vlastního uvážení)

Přehled vybraných (nejčastěji uváděných) doporučení a rad učitelům pro jejich efektivní spolupráci s rodiči žáků:

- Je důležité, aby rodiče od prvních setkání s Vámi cítili, že jsou ve škole vítáni a že dostanou užitečné informace.
- Chovejte se k rodičům svých žáků jako k sobě rovným. Vědí o svém dítěti více než Vy a znají ho déle než Vy. Neostýchejte se zeptat rodičů jakou pomoc (ve vztahu ke školní prosperitě svého dítěte) by od Vás potřebovali.
- Neočekávejte, že všichni rodiče budou mít ke škole kladný vztah.

- Setkání učitele s rodiči by měla být časově přiměřená (většinou spíše krátká) a jejich závěr by měl vyznít pozitivně.
- Rodiče za Vámi přišli kvůli svému dítěti. Neporovnávejte před nimi děti a nemluvte s nimi o jiných žácích.
- Na rozhovor s rodiči se dobře připravte. Myslete na to, že jste po celou dobu setkání s rodiči stále v zaměstnání a vystupujte profesionálně.
- Na přivítanou rodičům podejte ruku, usmějte se a očima navažte kontakt.
- S rodiči, kteří nemohou přijít do školy, promluvte telefonicky. Neurážejte se, že v den, ve kterém jste si Vy udělali čas na ně, oni ho neměli.

- Vyvarujte se obsáhlých rozmluv o sobě, o svém osobním životě a o svých problémech.
- Nemluvte jen o nepříjemných věcech. Začněte něčím pozitivním a také něčím nadějným skončete. Pamatujte si zásadu, že dřív než řeknete něco negativního, je třeba mluvit o věcech pozitivních.
- Neslibujte rodičům pod nátlakem něco, čeho byste mohli později litovat.
- Pokud se budou rodiče ptát na skutečnosti, které Vám nejsou v dané chvíli známy, sdělte jim, že poskytnete požadovanou odpověď později, až budete mít k dispozici potřebné údaje.

- Nepoučujte rodiče. Rodičům i Vám záleží na tomtéž – aby dítě dobře prospívalo a přiměřeně akceptovalo také celkové působení školního prostředí.
- Uvažte, ve kterých závažných případech může být užitečná (nebo nezbytná) stručná písemná dokumentace k tomu, co se stalo, koho se to týká a jak bude záležitost řešena. Kopii zápisu by měli mít k dispozici také rodiče a vedení školy.
- S rodiči, kteří jsou pracovně zaneprázdněni, si dohodněte individuální způsob vzájemné komunikace.
- Zveřejněte hodiny, ve kterých Vám mohou rodiče volat do školy (případně domů).
- Pokud jsou rodiče rozvedeni, zeptejte se jich, jestli chtějí dostávat zprávy každý zvlášť.

- Vždy když s rodiči hovoříte, nezapomeňte jim říct, co jejich dítě umí a jaké má přednosti.
- Nezapomínejte také, že jste vzdělaní specialisté v oboru a umíte pracovat s dětmi. Předkládejte rodičům konkrétní návrhy, ale vždy připouštějte jiná možná řešení.
- Při setkání s rodiči příležitostně připomínejte, že rodiče, žáci a učitelé tvoří trojúhelník, který přestává mít smysl, jestliže u něj jedna část chybí nebo je nefunkční.